

למידה משמעותית בשיעורי-תנ"ך בעזרת הגינה המקראית בבית-הספר

תקציר

אחד מהקשיים הגדולים בהוראת הטקסט המקראי נובע מהריחוק של התלמידים מהתרבות של העולם המקראי, ובעיקר מעולם המושגים החקלאיים, אשר מוזכרים רבות בסיפורים, בנבואות ובמשלים. הדרך המוצעת במאמר זה, כדי להעמיק את הלמידה ואף להופכה לחווייתית, היא הקמת גינה מקראית בחצר-בית-הספר. הכרת תכונותיהם הבולטות של צמחי-המקרא מסייעת לא רק בזיהוי שמות הצמחים, אלא גם בתרומה שלהם להבנת תוכן פרקי-התנ"ך. יש לציין, שנוסף ללמידה משמעותית של התנ"ך בעזרת הגינה המקראית – ניתן מקום לנושאים חינוכיים וערכיים, המתלווים לעבודה בגינה, כמו עבודת-צוות, מנהיגות, אחריות ועוד.

מילות מפתח: גינה מקראית; גינה בית-ספרית; למידה חוץ-כיתתית; חקלאות מקראית; למידה משמעותית; צמחי-המקרא; איש תחת גפנו ותחת תאנתו; כשושנה בין החוחים; משל יותם.

מבוא

בשנת תשע"ג נלמד במכללת שאנן קורס ייחודי לסטודנטיות בתכנית מצוינות, שנושאו היה **למידה חוץ-כיתתית משמעותית בעזרת גינה מקראית בית-ספרית**.¹

מטרת הקורס הייתה לשלב תכנים פדגוגיים, המתבקשים מעצם הפעילות החוץ-כיתתית, כמו פיתוח-מנהיגות, למידה בעזרת תהליך, קבלת-אחריות, עבודת-צוות ועוד – עם לימוד מקורות התנ"ך בדרכים לא-שגרתיות, כמו עיון בספרות ובפרשנות מסורתית – לצד ספרות-מחקר, דיונים קבוצתיים, וכמובן, גם תכנון גינה ועיצובה. גינה זו תכלול את צמחי-התנ"ך שלמדנו עליהם.

מהי חשיבותו של קורס זה לסטודנטים להוראת-התנ"ך – בכלל, ולמורי-תנ"ך בפועל – בפרט?

1. "אין ספק שללמידה יש תפקיד ומקום מרכזיים בבית הספר. לכן, כדי שבית-הספר ימלא היטב את תפקידו ויהיה מקום מאתגר ומעניין, חיוני שהלמידה תהיה איכותית. יש לדון בתנאים הנדרשים לשם כך ולנקוט את הפעולות המתחייבות מהם." – ע' זוהר, **ציונים זה לא הכול: לקראת שיקומו של השיח הפדגוגי**, בני-ברק תשע"ג, עמ' 18. אנו רואים ביוזמה זו מענה נוסף לשדרוג ההוראה – בכלל, ולהוראת התנ"ך – בפרט.

אחת מהסיבות לקשיים הלימודיים בקרב לומדי-התנ"ך היא הפער התרבותי בכל הקשור לנושאי הראליה המקראית של חיי-היומיום: הגאוגרפיה, המזון, בעלי-החיים, מבני-המגורים, החקלאות, הצאן ועוד.

אין ספק, שהכרת תחומים אלו באופן יסודי תסייע למורים ולתלמידים, הן בהבנת תוכן הטקסט המקראי, והן בהבנת האווירה והמשמעות העמוקה של הפסוקים. מבין תחומים אלו בחרנו בקורס זה לעסוק ולהתמקד בנושא צמחי-התנ"ך, אשר שייך לנושא רחב יותר: החקלאות המקראית.

בתקופת-המקרא הייתה החקלאות חלק משמעותי מחיי-האדם: היא סיפקה את מרב צורכי-המזון: פירות טריים ויבשים, דגנים, תוצרי פירות (יין, דבש, שמן ועוד), ביגוד (פשתן), כמו-כן היו לצמחים שימושים נוספים, כגון קנה מצוי – למדידה, שקמה וארו – לבנייה, צמחי-מרפא שונים ועוד.²

לשלושת הרגלים ישנן סיבות היסטוריות, כפי שהדבר מובא בתורה: פסח – יציאת-מצרים: "כי בו יצאת ממצרים" (שמות כג 16);³ סוכות – זכר לסוכות של בני ישראל במדבר: "למען ידעו דלתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים. אני ה' אלהיכם" (ויקרא כג 43), אך לא פחות חשובה מכך היא החגיגה החקלאית שבכל חג: פסח – קציר-שעורים וחג-האביב,⁴ שבועות – קציר-חיטים ותחילת הבאת ביכורים, סוכות – חג-האסיף,⁵ כפי שהדבר מובא בתורה:

שְׁלֹשׁ רָגְלִים תֵּחָג לִי בִשְׁנָה: אֶת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר. שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת כֶּאֱשֶׁר צִוִּיתָךְ לַמּוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאֲבִיב, כִּי בּוֹ יֵצְאֶת מִמִּצְרַיִם; וְלֹא יֵרָאוּ פָנֶי רִיָּקִים. וְחַג הַקָּצִיר בְּכוּרֵי מַעֲשֵׂיךָ, אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה, וְחַג הָאֲסִיף בְּצֹאת הַשָּׁנָה, בְּאַסְפְּךָ אֶת-מַעֲשֵׂיךָ מִן-הַשָּׂדֶה (שמות כג 14-16).

על חשיבותה של החקלאות בחיי-היומיום – ניתן ללמוד גם מעדויות חיצוניות, כמו למשל, תגליות ארכאולוגיות: ב"לוח גזר" מפורטים שנים עשר חודשי השנה בהקשר חקלאי, כמו "ירחו אסיף" (חודשים של אסוף היבול), "ירחו זרע" (חודשים של זריעה), "ירח קציר שעורים" ועוד.⁶

ומן העבר – לימינו: מורים, המלמדים את פרקי-התנ"ך, נאלצים להתמודד פעמים רבות עם

2. חשוב לציין, שגם לרעיי-צאן היה תפקיד חשוב לאספקת המזון (בשר, חלב), לביגוד (צמר) לאוהלים ולנעליים (עורות). אנו מכירים מנהיגים רבים בעם ישראל שהיו רועי-צאן, אך בעבודה זו נתמקד בנושא החקלאי.
3. על זיקתו של חג-השבועות ליציאת-מצרים ועל היעדרותו של מעמד הר סיני – ראו: נ' אררט, 'החג – חג הסוכות – חג המנוחה והנחלה בארץ', שאנן, טו (תש"ע), עמ' 29-30.
4. מקורו של המושג "אביב" הוא המצב של הבשלת-התבואה, שתהיה ראויה להקרבת-העומר, ולא עונה אחת מתוך ארבע העונות – ראו: ע' רובין, 'שְׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאֲבִיב', דף פרשת צו ושבט הגדול, 906 (תשע"ב). לדעת נ' הראובני, יש לחלק בין "החודש הראשון", השייך לחודשי-הלבנה – לבין "חודש-האביב", השייך לחודש-החמץ. מטרת עיבוד השנה היא ההתאמה בין החג החקלאי לחג ההיסטורי – כדי להחזיר את האמונה, שהצלחת היבול תלויה באל, שהוציא את עם ישראל ממצרים, ראו: נ' הראובני, טבע ונוף במורשת ישראל, נאות קדומים תשמ"א, עמ' 49-50.
5. יש לציין את הערתו החשובה של אררט, שגם לסיבה המוצגת חקלאית – "חג-האסיף", יש למעשה סיבה רוחנית: "החזרה, דווקא בחג-האסיף, אל הישיבה בסוכה – המבנה הארעי, המאפיין את הנדודים במדבר, באה להזכיר לאדם מישראל את תלותו בחסד האלוהי בעבר (במדבר) כמו גם בהווה (בארץ הטובה) – בשעה שנדמה לו, כי הבתים הטובים שבנה (המסמלים את "בתי נעצם ידי") – מבטיחים לו את עתידו" [ההדגשות במקור, ד"ש] – ראו: אררט (לעיל הערה 3), עמ' 32.
6. הלוח נתגלה בתחילת המאה העשרים, והוא קרוי על שם המקום שבו מצאוהו – חפירות העיר הקדומה, גזר. הלוח כתוב בכתב עברי קדום – ראו: מ' אילן וח' רז, החקלאות במקרא – מדריך למורה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 50. ניתן להשוות את העונות החקלאיות ב"לוח גזר" לשמות דומים בתוספתא (תענית ז, א): "חצי תשרי, מרחשוון וחצי כסלו – זרע... חצי ניסן, אייר וחצי סיוון – קציר..."

משלים ונבואות שנאמרו בזיקה לצמחים, שאינם כה מובנים להם עצמם, ועל אחת כמה וכמה – לתלמידיהם. בחלק מהמקרים גם שימוש בפרשנות לא תמיד מסייע, מאחר שרוב פרשנינו לא הכירו מקרוב את הצמחים שמדובר עליהם.⁷ מורכבות הזיהוי לא פסחה גם על המחקר; גם בקרב החוקרים קיימת בעיית זיהוי צמחים, המשפיעה, למשל, על קביעת מספר הצמחים הנזכרים במקרא.⁸

חשיבותה של למידה חוץ-כיתתית ויתרונותיה של הגינה הבית-ספרית כמשאב-למידה

ערכו של הלימוד החוץ-כיתתי הנו דבר מוכר בעולם-החינוך, ומאחר שעסקו בו, נציין לדוגמה מקור אחד, המשווה בין למידה בכיתה ללמידה חוץ-כיתתית:

אין בנמצא חדר כיתה שספריו ומפותיו יוכלו להתמודד בחיוניות שבעולם הממשות. מחוץ לכיתה נוכל ללמוד מן החיים על כל צעד ושעל; אין התלמיד צריך להסתפק במילים בלבד, שהן סמלי-המצאות, כשהוא יכול לראות, להריח, לטעום, למשש ולשמוע את החומר הלימודי החי, המשתנה עם עונות-שנה. הבנה אמיתית מושגת רק בעשייה ובהתנסות.⁹

הלמידה הרב-חושית והבלתי-אמצעית, שמתאפשרת בעזרת הלמידה החוץ-כיתתית, איננה רק סוג של למידה חווייתית, אלא היא **למידה משמעותית יותר, הודות לתהליך, למעורבות ולחקר בלמידה**, שהנם מתפיסות-היסוד של הלמידה הקונסטרוקטיבית.¹⁰

גם במשרד-החינוך אימצו לפני שנים רבות את יתרונותיה של הלמידה החוץ-כיתתית – כלמידה שלמה וטבעית יותר, וכך מופיעה התפיסה הרעיונית של למידה חוץ-כיתתית במסמך של האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים:

אמנם ניתן לבצע התנסויות רבות בחדרי-הכיתות, במעבדות ובאמצעים אחרים, הקיימים בבתי-הספר. עם זאת, מספר גדול של מושגים, מיומנויות ורעיונות, הנכללים בתכנית הלימודים, אינם ניתנים להמחשה בדרך של התנסות, אלא בסביבתם הטבעית, דהיינו מחוץ לכיתה.¹¹

ברצוננו להדגיש, כי העידוד, שניתן לפיתוח תכניות לימודים ללמידה חוץ-כיתתית במסמך זה, עוסק בעיקר ביציאה מכותלי-בית-הספר, אולם במשרד-החינוך פותחו תכניות נוספות,

7. מ"א כסלו, 'זיהוי צמחים ברש"י - קוץ, קרד וגלגל', סיני, קיג (תשנ"ד), עמ' כז-לט; הנ"ל, 'הגלגל - הצמח במקרא ובפירושי רש"י', על אתר, ב (תשנ"ו), עמ' 31-23.

8. ראו סקירה על מחקר זיהוי צמחי המקרא לאורך ההיסטוריה בספרו של ז' עמר, **צמחי המקרא**, ירושלים תשע"ב, עמ' 21-32, 54-55; י' פליקס, **עולם הצומח המקראי**, תל-אביב תשי"ז. ספרות נוספת, העוסקת בתחום צמחי התנ"ך: נ' הראובני, **שיח ועץ במורשת ישראל**, נאות קדומים 1984; הנ"ל (לעיל הערה 4); י' פליקס, **טבע וארץ בתנ"ך: פריקים באקולוגיה מקראית**, ירושלים תשנ"ב.

9. ר"ר המרמן וו"מ המרמן, 'חינוך מחוץ לכותלי הכיתה', מ' משולם (עורכת), **ללמוד מחוץ לכותלי הכיתה: למידה פעילה: מדריך למורה** (שלב"ם), ירושלים תשמ"ה, עמ' 6.

10. המונח קונסטרוקטיביזם – משמעותו מבנה. כאשר מדובר בחינוך, קיים דגש בלמידה **שְׂבוּחָה יָדַע** אצל התלמיד. שיטה זו מתבססת על מספר עקרונות, השונים מהלמידה המסורתית של המורה בעל-הידע, שאמור להעביר את הידע שלו לתלמידיו. עקרונות הקונסטרוקטיביזם הם מעורבות אישית של הלומד, תהליך-למידה של בניית קשרים, עידוד יצירתיות ועוד – ראו: ז"ג ברוקס ומ"ג ברוקס, **לקראת הוראה קונסטרוקטיביסטית**, תרגם א' צוקרמן, ירושלים תשנ"ז.

11. משרד החינוך, **דו"ח הוועדה לסביבת הלימוד החוץ-כיתתית**, ירושלים תשנ"ח. חומרים נוספים בהוצאת משרד החינוך: נ' אוריון וג' גרטל, **הוראה בסביבת הלימוד החוץ כיתתית**, ירושלים תשנ"ו; ו' בר ואחרים, **מחוץ לחדר הכיתה: פעילויות שדה רב תחומיות**, ירושלים תשנ"ז; מ' משולם (עורכת), **ללמוד מחוץ לכותלי הכיתה: למידה פעילה: מדריך למורה** (שלב"ם), ירושלים תשמ"ה.

העוסקות בתיאור חצר בית-הספר כמרחב-למידה.¹²

מה הם יתרונותיה של פיתוח גינה בית-ספרית כלמידה חוץ-כיתתית?

הגינה הבית-ספרית הנה משאב-למידה חשוב לתלמידים :

אחד ממפתחי תחום זה היה שמחה וילקומיץ (1871-1958), שהתמודד עם היחס השלילי לטבע, שהיה טבוע ביהודים שגדלו בגלות. כאשר התמנה לתפקיד מנהל-בית-הספר העברי ברחובות בשנת תרנ"ז (1896), הוא דרש, שהמושבה תקצה חלקת-אדמה לעבודה חקלאית של תלמידי-בית-הספר, כדי שיוכלו להתאמן בעבודה חקלאית.¹³ גם אני, כילד בבית-ספר יסודי, זוכר את שיעורי-החקלאות ואת ההנאה הצרופה בחריש-האדמה, בזריעה, וכמובן, באכילת-הירקות, שגידלנו בחצר-בית-הספר.

בשנים האחרונות, הגינון הבית-ספרי נותב לאפיקים אחרים, כמו גינה קהילתית,¹⁴ גינה אקולוגית, גינה טיפולית¹⁵ ועוד.

מאמר זה מתמקד בתרומתה החשובה של הגינה להעשרת-הלמידה ולהעצמתה, ולכן קראנו לה "גינה לימודית". כמובן, גם משאב זה נוצל במהלך הקורס במכללה לערכים ולנושאים נוספים, כמו טיפוח-ביטחון עצמי, עבודת-צוות, מנהיגות, אחריות ויוזמה, שהנם חלק בלתי-נפרד מההוראה החוץ-כיתתית.

השימוש בשטחי חצר בית-הספר לצורך למידה חוץ-כיתתית הוא משאב זמין בכל עונות-השנה, וכך הוא חוסך תקציבים של הסעות ודמי-כניסה למוזאונים ולפארקים, ולכן יעילותו רבה. יתר על כן, למעורבות של התלמידים בהכנת-הגינה – תרומה רבה לשיפור-האקלים החיובי במסגרת הבית-ספרית.

כך מסכמת עניין זה אחת הסטודנטיות בעבודת סיכום אישית על הקורס הנלמד :

תלמידים המתנסים בלמידה פעילה (ומעודדים על-ידי צוות-המורים) מגיעים להנאה מהלימוד. הנאה זו משפיעה על התנהגותם ועל יחסם לבית-הספר. יחס זה מביא אותם להרגיש שהמקום בו הם לומדים הוא מקום נעים וחיובי. הלמידה הפעלתית יכולה להתבצע בכיתה בכל מיני דרכים, אך נראה לי שהדרך הנכונה ביותר להרגיש פעילים היא בלמידה בחוץ. הלמידה החוץ כיתתית נותנת הזדמנויות רבות לעבוד בעבודת צוות, לחקור דברים בקבוצות ולהרגיש שותפות בעשייה לבית-הספר.

סטודנטית אחרת מוסיפה ומתארת את התוצאות החיוביות של מעורבות התלמידים בגינה הבית-ספרית – בהדגישה את המוטיבציה ללמידה, המושגת על-ידי הסקרנות הטבעית הבריאה :

העמקת הלמידה נוצרת לא רק בחוויה עצמה בטבע, אלא גם לאחריה. סקרנותו של התלמיד מתעוררת, והוא מתעניין ומתחיל לחקור וללמוד מרצונו על הדברים אותם חווה. הוא פונה

12. מצורף קישור למצגת של משרד החינוך, **חצר בית-הספר כמרחב למידה**, מתוך meyda.education.gov.il/files/Pituach/ChazarBeitAsefer. במצגת זו מופיעה טבלת-משוּב והערכה לאחר ביצוע פרויקטים לשיפור חזות, ובהם חצרות לימודיות. ממסקנות הערכה, שעסקו בתחומי הפדגוגיה, שיפור החזות והאקלים, הנתון המתקשר למאמר זה מציין, כי מעל 83 אחוזים מצאו, שהפרויקט תרם להוראת/למידת תחומי הדעת הרלוונטיים.

13. ש' הרמתי, **המורים החלוצים**, ירושלים תש"ס, עמ' 94-104.

14. מספר דוגמאות: גן צמחי התנ"ך ע"ש רחל ליבנה, ליד בית הכנסת בסביון; גן שבעת המינים בבית-הכנסת בקיסריה-פיתוח, גן שבעת המינים בסמוך לתחנת הרכבת בנימינה. תודה לד"ר צבי הר-שפר, אשר הפנה אותי למידע זה.

15. ראו, למשל: נ' אפל וא' כשר (עורכות), **הגן הנדיב – פעילויות בגינה המאפשרות**, זכרון יעקב 2013.

למקורות מידע כמו ספרים ואתרי אינטרנט ומעמיק את הידע האישי ואת הלמידה. תהליך זה של למידה עצמית מושג בדרך ההוראה הפורמאלית במאמץ רב מצד המורה, וכאן זה מגיע מרצונו של התלמיד, וזהו הישג נוסף ומוחשי יותר של הלמידה מחוץ לכיתה ותרומתה להעמקת הלמידה.

דומני, שהקשר המובהק שבין הסביבה הלימודית לבין הישגי-התלמיד – אינם צריכים הוכחות רבות מהמקורות או מהמחקר ד"י, אם נזכר בדברי-חז"ל, העומדים על הקשר שבין אסתטיקה והרחבת-דעתו של האדם: "שלשה מרחיבין דעתו של אדם: דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים" (ברכות נז ע"ב).¹⁶

מחקר פעולה: מצוינות פדגוגית לאור ראיונות עם סטודנטיות

קיימים קריטריונים שונים למדידת הצלחת בתי-ספר ותכניות-הלימודים, וכמובן, יש להתאים את שיטת המדידה למטרות שהוגדרו. פישר והיימן מתארות ארבעה מעגלי מצוינות: ארגונית, חברתית, קהילתית ופדגוגית.¹⁷

כפי שנאמר לעיל, ברצוננו להתמקד במחקר זה במצוינות הפדגוגית – הגינה המקראית ככלי להעשרת-הוראת-התנ"ך. לדברי פישר והיימן, ישנם מספר מרכיבים למדידת מצוינות פדגוגית: כוח החזקה גבוה (אחוז-נשירה נמוך), הישגים גבוהים בלימודים, תכניות-לימודים חדשניות ואיכותיות, טיפול בשונות בין התלמידים, איכות-החיים בבית-הספר וצוות-ההוראה בבית-הספר.¹⁸

כדי לבדוק את מידת הצלחתו של הקורס והשגת מטרותיו מנקודת-מבטן של הסטודנטיות – התבצע משוב על הקורס לאחר חצי שנה.

להלן מובאים קטעי-ראיונות עם בוגרות-הקורס:

שאלה: עד כמה הידע שלך, בצמחים – בכלל, ובצמחי התנ"ך – בפרט, גדל בעקבות הקורס?

(אחרי ההקדמה "איזה כיף להיזכר בקורס הזה...") "נחשפתי לסוגי צמחים רבים וכן התעניינתי לגלות קשרים בין שמות הצמחים במקרא לבין זיהוים כיום. מספר פעמים נפגשתי בשמות של צמחים שעסקנו בהם במהלך הקורס ואני שמחה לגלות כי הם נחקקו בי ועבודת הכפיים השתלבה בתוך עבודתי הפורמלית".

"אני מרגישה שהידע שלי בצמחים ובצמחי התנ"ך גדל מעט, מכיוון שכל אחת מאתנו התמקדה בעיקר בצמח שעליו עשתה את העבודה. חשוב להוסיף שהיו גם כמה צמחים שלמדנו עליהם בכיתה ובמהלך השתילה".

16. הרב קוק מפרש זאת כקשר שבין הטבע לעולם הרוחני הבראשיתי: "נפש האדם קרָאָה אלקים ישרה, שמחה בחייה ומוצאת נחת ברגשותיה, וכל זמן שיתאים האדם את חייו לחיי הטבע הכללי ימצא אושר ושמחת לב. אמנם בתגרת יד החברה האנושית, התרחק האדם מרגשות הטבע הטהורים ונעכרה גם כן דעתו. על כן, המידה שתשיבהו אל יישוב דעתו הטבעית היא הקורת רוח הכללית המשותפת שימצא האדם בטבע, חסד ד' המלא את כל היקום: קול זמרת הצפרים "מבין עפאים יתנו קול", מראה הדר הכרמל והשרון בפרחיהם הנחמדים, ריח השושנים וכל פרי חמד אשר בגן ד', הארץ אשר נתן לבני אדם" – ראו: הרא"ה קוק, עין איה, ירושלים תש"ן, ברכות נז ע"ב.

17. י' פישר ור' היימן, הדרך למצוינות: סיפורי הצלחה של בתי ספר, ירושלים תשס"ט, עמ' 13-20.

18. פישר והיימן (שם), עמ' 18-19.

"גדל בהחלט! למדתי על צמחים שלא הכרתי ועל צמחים שחשבתי שהכרתי. ובהקשר תנ"כי שִׁמְחִים הרבה יותר".

שאלה: עד כמה את חושבת שהקורס הזה עשוי לעזור לתלמידים להבין ולהתחבר יותר לטקסט המקראי?

"במהלך הקורס וגם לאחריו הרגשתי עד כמה חשוב לרכוש ידע תוך שימוש במרבית החושים. כאשר תלמיד חוקר צמח מסוים, עוקב אחר אזכורו במקרא ואח"כ נפגש אותו בצורה בלתי-אמצעית בטבע, אין לימוד גדול ומשמעותי מזה".

"יכול להיות לעזר רב. אני מקווה ליישם אותו בהוראה באופן אישי. כמובן שעם תלמידים זה צריך להיות איטי ותהליכי יותר, ואין זו ביקורת על הקורס, כי אין ברירה בקורס כה קצר אלא לזרז תהליכים".

"לדעתי הקורס הזה יכול לעזור מאוד לתלמידים להתחבר לתנ"ך ולחומר. זאת מכיוון שהתלמידים יכולים להבין לעומק את שמסופר בתנ"ך בעקבות ההיכרות עם הצמח ותכונותיו. בנוסף, לדעתי קורס זה יכול מאוד לקדם תלמידים מהכיתות ברמות הנמוכות יותר (מב"ר ומקצועי); העבודה בגינה וההיכרות האישית עם הצמח יכולה לעזור להם להבין בצורה טובה יותר את הנלמד בכיתה. קורס זה יכול לעזור להם יותר מכיוון שהרבה פעמים תלמידים אלו זקוקים להנעה ועניין כדי ללמוד ומאוד יכול להיות שהעבודה הפיזית בגינה תספק זאת".

שאלה: האם את חושבת, שבניית גינה מקראית חשובה ומעשית בבתי-הספר? מדוע?

"בתור סטודנטית הרגשתי שאני מתמלאת גאווה בכל פעם שאני מביטה במעשה ידינו. החיבור ותחושת השייכות שהרגשתי השפיעו מאד על יחסי לחצר המכללה. מלבד זאת, כאשר יש מקום בבית הספר שמצד אחד 'שובר' שגרה ומצד שני מאפשר למידה חווייתית ומשמעותית, זהו הישג חשוב ונכס עבור בית-הספר. כבר יצא לי להראות תמונות מהעבודה שלנו לבתי ספר שונים... מעשי ידינו להתפאר".

"חשובה מאוד. באופן הזה התלמידים נקשרים לתנ"ך מהשורשים, תרתי משמע. הקורס מפעיל את הידיים, הרגליים והראש ומחייב יצירתיות רצינות ויוזמה ומעל לכל בהסתכלות ארוכת טווח, אין כמו להסתכל על גינה שבנית. עד היום אני נכנסת ובוחרת את מצב גינתנו ובכל פעם נזכרת מה אומר לי כל צמח. אחד הקורסים הכי מעולים שהייתי בהם!"

"לדעתי בניית גינה מקראית בבית הספר היא אכן חשובה ומעשית. הגינה תתרום למראה ולאווירה הבית ספרית לא משנה אם הוא בית ספר דתי או חילוני. הגינה תגרום לתלמידים שבנו אותה להתגאות בה ובמה שלמדו ובעקבות הגינה התלמידים ירגישו חיבור עמוק יותר לבית הספר. בנוסף לכל שצייתי לעיל, בניית הגינה הנה פעילות מגבשת שתאחד את הכיתה או את השכבה אשר לקחה חלק בפעילות".

יש לציין, שעבודות-הגמר של הסטודנטיות, שעסקו במחקר וביישום של עקרונות-ההוראה החוץ-כיתתית וצמחי-התנ"ך, היו ברמה גבוהה ביותר, וזכו לציונים גבוהים מאוד. בנוסף לכך, יצירת הגינה המקראית מאפשרת לא רק ליהנות מפרי-עמלן (תרתי משמע) של הסטודנטיות במראה, פריחות הנעמים ובאקלים הלימודי, אלא גם בחוויה ובהעשרה לימודית, כפי שנעשה הדבר בשנה החולפת, ולא רק אצל תלמידות קורסי תנ"ך, אלא גם אצל העוברים והשבים, כפי שמתארת ניצה דורי, ראש החוג לחינוך מיוחד במכללה:

סיפורו של מאמר זה מתחיל בבוקר שגרתי ביום-עבודה במכללה, אשר בו ראיתי קבוצת סטודנטיות בחצר-המכללה, מקשיבות לדברי המרצה לתנ"ך [...] חשבתי לעצמי: אשרי הבנות האלה, שלומדות בשטח ממש את הסיפור המקראי, שיעור, שפשוט מחיה את התנ"ך וגורם לכולן לנשום ולהריח תנ"ך דרך התחברות לטבע ולנוף המקראי. זו חוויה שתישאר ודאי חרותה בזיכרון הרבה יותר משיעור פורמלי בכיתה.¹⁹

הדגמת היכרות מעמיקה עם תכונותיהם של צמחי-התנ"ך ככלי-עזר להבנת-המקראות

במסגרת המבוא לקורס ייחודי זה, היה חשוב לי לבדוק מהי רמת הידע וההיכרות של הסטודנטיות עם צמחים – בכלל, ועם צמחי-התנ"ך – בפרט.

כדי להשרות אווירה סביבתית הולמת, התיישבנו במדשאות המכללה, כאשר בסביבתנו הקרובה גדלים צמחי-תרבות לרוב. השאלה, שהסטודנטיות נתבקשו לענות עליה, הייתה: איזו תכונה אישית, שדומה לאחת מתכונות הצמחים, יש לך?

לאחר סבב-תשובות התברר לי, שהסטודנטיות לא-כל-כך מכירות שמות של צמחים, ועל אחת וכמה – אינן בקיאות בתכונותיהם הייחודיות. בהמשך הרצאה זו קיימנו דיון בקבוצות-עבודה, ועסקנו בנושא היתרונות והחסרונות של למידה חוץ-כיתתית תוך השוואה להכרת צמחי-המקרא בגינת-בית-הספר וברור הרקע לצמחים במהלך סיפורים ונבואות. האם תפקידם של הצמחים הוא רק לשם יצירת "תפאורה טבעית" לסיפור, או שיש לצמחים תפקיד בעל-חשיבות רבה לתוכן המקראי?

לדעת ברקאי ופרימן, המשל איננו משקף את המציאות באופן מדויק, אלא משתמש בעולם מוכר, אך בדרך של רמזים:

לפי הגדרתו המילונית, המשל הוא 'סיפור אלגורי קצר, סיפור דמיוני או שיר שיש בו מוסר-השכל, מעשה בדוי העשוי לשמש דוגמא לאחרים' [...] לסוגה ספרותית זו יש זיקה מיוחדת לתורת התקשורת, משום שאין המשדר מעביר מידע חד-משמעי, והשדר אינו נמסר בלשון פרוזאית רגילה אלא בצופן מסוים, וממילא הקולט צריך לפעול בצורה בלתי-שגרתית כדי לפענח את הצופן ולקלוט את המסר.²⁰

האם ייתכן על-פי דברים אלו, שהשימוש של הנביאים במשלים מעולם-הצומח – עשוי להיות רק בשמו של הצמח, אך לא בתכונותיו הבולטות והידועות לכל? האם ייתכן, שהנביא ייתן לעם משל ויספר על צמח דמיוני, שלא מוכר לעם, והרי מטרת המשל היא להעביר מסר ברור וחד-משמעי, ואם שם הצמח או תכונותיו אינם מוכרים לקהל השומעים, שמא גם המסר לא יהיה מובן ומשמעותי!

אנו סבורים, שגם אם המידע, שניתן על אודות הצמחים איננו שלם ומפורט, הרי הוא חלק מהתוכן, ולכן לאזכור יש תרומה להבנת הטקסט. לאור זאת, ככל שנכיר טוב יותר את תכונותיו של הצמח, כך נוכל להבין טוב יותר את תרומתו להבהרת הטקסט.

19. ד' שניאור ונ' דורי, 'ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון. ארץ זית שמן ודבש', **הד הגן**, 78, 2 (2013), עמ' 82-83.

20. י' ברקאי ונ' פרימן, 'אירועים תקשורתיים במקרא', **מים מדליו**, 15 (תשס"ד), עמ' 204.

היטיב לבטא זאת עמר במבוא לספרו, העוסק בסוגיית זיהוי צמחי המקרא:

ואכן אזכור צמחי המקרא רובם ככולם היו ידועים לבני התקופה, תנאי הכרחי להבנת העלילה ולמסר היוצא ממנו. כך, למשל, כאשר נשאל הנביא ירמיהו מה הוא רואה בחזונו, הייתה תשובתו: "מקל שקד אני ראה". ועל כך השיב לו ה': "היטבת לראות כי שקד אני על דברי לעשות". יוצא, אפוא, שללא זיהוי ברור של הצמח שבמשל לא ניתן היה להבין את המשל.²¹

ברצוננו להדגים, בעזרת מספר צמחים ותכונותיהם הבולטות, כיצד פסוקי-המקרא הופכים להיות משמעותיים יותר בעקבות הכרת תכונות אלו. יש לציין, שהכרת תכונותיהם של צמחי-המקרא – נעשתה הן בעזרת גילוי עצמי של המקורות בליווי מחקרים, והן על-ידי הדרכה והנחיה של המרצה. הצורך של הסטודנטיות להתמקד בצמח מסוים או בקבוצת צמחים על-פי פסוקי-המקרא – סייע להן לחשוף משמעויות רבות וחשובות לתוכן המקראי. על חשיבותו של הגילוי העצמי ללמידה משמעותית – כתב רוג'רס:

היוזמה נתונה בידי הלומד עצמו. גם אם הגירוי או הדחיפה יבואו מבחוץ, עדיין יחוש הלומד תחושות של גילוי, התמודדות והבנה, שמקורן בפנימיותו. למידה כזאת הנה חובקת-עולם. היא משנה את התנהגותו, עמדותיו, ואולי גם את אישיותו של הלומד.²²

הסברי עניינים מעולם-הצומח במקרא

1. "איש תחת גפנו ותחת תאנתו"

...וְשָׁלוֹם הָיָה לוֹ מִכָּל עֲבָרָיו מִסָּבִיב. וַיֵּשֶׁב יְהוֹדָה וַיִּשְׁרָאֵל לְבֶטַח אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ מִדָּן וְעַד בָּאֵר שָׁבַע כֹּל יְמֵי שְׁלֹמֹה (מל"א ה 6-5).

וּכְתָבוֹ חֲרַבְתִּיהֶם לְאֵתִים וְחֲנִיתֵיהֶם לְמִזְמֹרוֹת. לֹא יִשְׂאוּ גוֹי אֶל גוֹי חֲרָב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה. וַיָּשָׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ וְאֵין מִחְרִיד כִּי פִי ה' צָבָאוֹת דָּבָר... (מִיכָה ד 3-4).

ההקשר, שהביטוי "איש תחת גפנו ותחת תאנתו" מופיע בו, מתאר שלוה מדינית, אשר בה כל-אחד יכול לשבת רגוע בביתו וליהנות מפירותיו ומילדיו, כדברי הפסוק:

וַיֵּצֵא כְּפִיד כִּי תֹאכַל אֶשְׁרִיד וְטוֹב לָךְ. אֲשַׁתְּךָ כְּגֹן פְּרִיָּה בְּיָרְכֶתְךָ בְּיָתְךָ כְּנִיד כְּשִׁתְּלִי זִיתִים סָבִיב לְשִׁלְחָנְךָ (תהילים קכח 2-3).

מדוע נבחרו התאנה והגפן כדימוי לשלוה ורוגע?

ודאי, שיש משמעות רבה לישיבה מתחת לעץ מסוים, ובמיוחד בקשר לצל.²³ במספר מקרים בתנ"ך מסופר על ישיבה בצל שיח או עץ:

21. עמר (לעיל הערה 8), עמ' 21.

22. ק' רוג'רס, **חופש ללמוד**, תרגם י' שטרנברג, תל-אביב תשל"ד, עמ' 15.

23. "פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל הציע בספרו 'מילים ותולדותיהן' (ירושלים 1974, עמ' 16) להיעזר במילה הערבית 'ערישה', שפירושה בקרב תושבי הארץ – סוכה המוקמת על הגג, ולפרש, שהערש הרעננה משיר-השירים היא סוכה, המוקמת בינות לגפנים. יש להזכיר בהקשר זה אף את המושג המשנאי 'עריס', שפירושו הוא גפן מודלית (פירוש המשנה לרמב"ם, כלאים ו, א). עיינו: י' עציון, **שיר ערש במלוכה**, מתוך <https://www.safa-ivrit.org/writers/etsion/eres.php>

הגר השליכה את ישמעאל תחת אחד השיחים (בראשית כא 15); מלאך ה' ישב תחת האלה בעפרה (שופטים ו 11); שאול המלך ישב תחת האשל בגבעה (שמו"א כב 6); הנביא מיהודה ישב תחת אלה (מל"א יג 15); יונה חיפש צל מתחת לקיקיון (יונה ד 5).

שימוש אחר לשיבה תחת עץ קשור לעבודה זרה "תחת כל עץ רענן" (ירמיה ג 6, 13 ועוד). האם בכל מקרה, שמוזכרת בו ישיבה תחת צמח, מדובר במציאות של צמח המעניק צל?

אליהו הנביא ישב תחת שיח רותם (מל"א יט 4-5).

מהירותנו עם רותם-המדבר, המזוהה עם הרתם המקראי – נראה, שלא מדובר רק על צל, שהרי מלבד פריחתו הלבנה בסוף-החורף, שעשויה במקצת למלא את נופו, אין לרותם עלים משמעותיים ליצירת צל. לכן במקרה של אליהו צריך לחפש משמעות אחרת לישיבה תחת הרתם...²⁴

וְהָיָא יוֹשֶׁבֶת תַּחַת תִּמְרָא דְּבִנְיָמִן בֵּין הָרְמָה וּבֵין בֵּית-אֵל בְּהָר אֶפְרָיִם וַיַּעַל אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפָּט (שופטים ד 5).

האם גם דבורה ישיבה תחת תומר, כי חיפשה צל?

סביר להניח, שהתשובה שלילית, משום שתחת עץ תמר אין צל.²⁵ תרגום יונתן, רש"י ואחרים הסבירו את הדימוי של עץ התמר – כרמז למקור פרנסתה מתמרים שגידלה ביריחו, אך ניתן להסביר על-פי אופיו של עץ התמר, שהוא בוודאי עץ נדיר באזור ההררי,²⁶ ושימש כסימן למקום-המשפט של דבורה, לָשֵׁם עָלוּ יִשְׂרָאֵל: "וַיַּעַל אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפָּט".

בשל גובהו (תמר) עשוי התמר לשמש כסימן היכר-ממרחק, כפי שרש"י הסביר את הפסוק "הציבי לך צינים, שימי לך תמרורים" (ירמיה לא 20): אנשי יהודה שתלו עצי-תמר, שיהיו סימן לדרך חזרה מהגלות.

איזו תכונה מיוחדת לגפן ולתאנה בנוסף לצל?

בשונה מכל פירות שבעת המינים, הפירות הנפוצים בארץ בתקופה המקראית – הגפן והתאנה הם פירות זמינים, שלא דורשים עמל מיוחד לשם אכילתם, ואת שניהם ניתן גם לייבש ולשמור לאורך-זמן (צימוקים ודבלות). כמו-כן ניתן להפיק מהם מוצרים חשובים נוספים (יין ודבש). בהשוואה אליהם – שאר היבול דורש מאמץ כלשהו באכילתו: החיטה והשעורה מצריכים טחינה ואפייה, הזית מצריך כבישה או סחיטה, אכילת רימון אמנם זמינה, אבל עשויה להכתיים את הבגדים, וכדי לאכול תמרים צריך... סולם גבוה. נמצינו למדים, שהדימוי: "איש תחת גפנו ותחת תאנתו" – משמעותו קשורה לשלווה מדינית (על-פי ההקשר של תוכן הפסוקים), אך גם

24. במקום אחר הצעתי מספר כיווני פרשנות, שכולם מהווים רמז מְקָרִים להמשך הסיפור בפרק ומשתלבים בתכונות ייחודיות לרותם – הפריחה בצבע לבן והעמידות של הגחלים העשויים משורשיה, לאורך-זמן – ראו: ד' שניאור, 'התגלותה ב"קול דממה דקה": הרהורים על סמליות ורמזות', **שיח שדה**, 7 (תשע"א), עמ' 49-50.

25. באחד משיעורי בספר-שופטים בתקופת-הקִיץ, יצאתי עם תלמידיי ללמוד ליד עץ תמר שגדל בגינת-בית-הספר. התלמידים הסבו את תשומת-לבי (והרי לשם כך הבאתי אותם לשם...), שמאוד קשה ללמוד מפאת החום, ואז, כל מילה על דבורה שישבה מתחת לעץ תמר, הייתה מיותרת. במדרש בראשית רבה מא, א נאמר: "מה התמרה וארו צילן רחוק – כך מתן שכרן של צדיקים רחוק".

26. רִאִיהָ לְדָבָר נִתֵּן לְמַצּוֹא בְּדַבְרֵי הַמִּשְׁנָה (ביכורים א, ג): "אין מביאין בכורים חוץ משבעת המינים, לא מתמרים שבהרים [...]". מסביר רש"י בפירושו למנחות פד ע"ב מדוע לא ניתן להביא ביכורים מתמר שגדל בהר: "אע"פ שהם משבעה מינים, דבש היינו דבש תמרים. הני שבהרים ושבעה מינים אינן מן המובחר לפי שהן כחושין".

ברכה חקלאית – הנאה מהפרות ללא-מאמץ!

2. "כשושנה בין החוחים"

כְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחוּחִים כֵּן רָעִיתִי בֵּין הַבְּנוֹת (שיר השירים ב 2).

פסוק מחמיא זה לקוח מתיאורו של הדוד את הרעיה, כאשר היא משיבה לו במחמאה אחרת:

כתפוח בעצי היער – כן דודי בין הבנים... (שם 3).

מה משמעות הדימוי של הרעיה לשושנה? מדוע דווקא "בין החוחים"?

ישנם כמה זיהויים אפשריים לשושנה: כלנית, ורד, שושן צחור, אירוס ועוד.²⁷ לפני ההתלבטות באיזה צמח מדובר והאם קיים כיום צמח ההולם את התיאור המובא בכתוב, אנו נדרשים להיות נאמנים לפשט-הפסוקים. הפסוקים הבאים מתארים את תקופת-האביב, לאחר שהגשם הסתיים, ושומעים באוויר את קולות-הציפורים ואת הטבע, המתעורר מתרדמת-החורף:

כִּי הִנֵּה הִסְתּוּ עֵבֶר, הִנָּשֵׁם חֲלָף הַלֵּךְ לוֹ. הִנָּצְנִים נִרְאוּ בְּאֶרֶץ, עֵת הַזְמִיר הִגִּיעַ, וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאֶרְצֵנוּ. הַתְּאֵנָה חִנְטָה פְּנִיָּה, וְהַגִּפְנִים סָמְדָר נִתְּנוּ רִיחַ... (שם 11-13).

מכאן ניתן להבין, שגם פריחת השושנה הנה בתקופת-האביב, ואולי מאוחר יותר, בזמן שכבר גדלים קוצים. לכן הזיהוי של כלנית פחות מתאים. בעניין הקוצים ניתן למצוא תקבולת לפסוק, שהרעיה מתארת את הדוד: "כְּתַפּוּחַ בְּעֵצֵי הַיָּעַר – כֵּן דּוֹדִי בֵּין הַבְּנִים..." (שם 3), כלומר, כשם שהתפוח הוא עץ שונה משאר עצי היער, כך השושנה היא צמח אחר מאשר הקוצים הגדלים סביבה. לכן, גם הזיהוי של השושנה עם ורד, שעל ענפיו גדלים הקוצים – פחות מתאים לתקבולת המקראית. כאשר אנו מחפשים צמח, שפורח בזמן שיש קוצים בסביבתו, והוא מאוד בולט ומיוחד (במראה ובריח), ושגם יהיו לו שישה על-כותרת (דבר, שעשוי לתרום למקור שמו של הפרח), אנו מגיעים לזיהוי די ודאי, שמדובר בשושן צחור.

3. "ותצא אש מן האטד"

משל העצים של יותם לאנשי שכם הוא סיפור מוכר: הביקורת של יותם על המלכת אבימלך נאמרת באופן מפורש:

וְאִם אֵין, תִּצָּא אֵשׁ מֵאֲבִימֶלֶךְ וְתֹאכַל אֶת בְּעָלֵי שָׁכָם וְאֶת בֵּית מְלֹא, וְתִצָּא אֵשׁ מִבְּעָלֵי שָׁכָם וּמִבֵּית מְלֹא וְתֹאכַל אֶת אֲבִימֶלֶךְ (שופטים ט 20).

השאלה היא, כיצד להבין את המשל לאור הראליה המקראית, כלומר, כיצד הדימוי של אבימלך לאטד – ממחיש בצורה הטובה ביותר את הביקורת הגלויה של יותם?

כדי להכיר את האטד – עלינו לבדוק את מאפייניו, בעזרת אזכורו במקומות נוספים במקרא:

וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת אָבִיו, וַיַּעַל אֹתוֹ כָּל עַבְדֵי פָרְעָה זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכָל זִקְנֵי אֶרֶץ מִצְרָיִם. וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וְבֵית אָבִיו, רַק טָפֶם וְצִאֲנָם וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן. וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם רֶכֶב גַּם פָּרָשִׁים, וַיְהִי הַמַּחֲנֶה כְּבֹד מְאֹד. וַיָּבֹאוּ עַד גֵּרֹן הָאֲטָד אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ שָׁם מִסְפַּד גָּדוֹל וְכְבֹד מְאֹד. וַיַּעַשׂ לְאָבִיו

27. ראו: עמר (לעיל הערה 8), עמ' 232-234.

אָבֵל שִׁבַּעַת יָמִים. וַיָּקָרָא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי אֶת הָאָבֵל בְּגֵרֹן הָאֵטָד וַיֹּאמְרוּ: אָבֵל כָּבֵד זֶה לְמַצָּרִים. עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ אָבֵל מִצָּרִים אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הִיָּדָן (בראשית נ 7-10).

הפסוקים מתארים את מסע הלוויה של ארון יעקב אבינו ממצרים לארץ-ישראל. מה מיוחד בחנייה במקום, הנקרא "גורן האטד"? מדוע המקום נקרא כך?

אחד המאפיינים המובהקים של צמח זה, שגם היום הוא נקרא אטד, הוא מערכת-השורשים השטוחה והצפופה. שורשי-האטד פרוסים בתוך האדמה, סביב לגזע המרכזי, כאשר הם מונעים גדילה של צמחים אחרים בסביבתם – עקב השתלטותם של שורשיו על המים ועל המזון בסביבתו. כתוצאה מכך, כאשר חקלאי חיפש מקום טוב להכנת-הגורן – שטח-אדמה ישר וללא עשבים, הוא חיפש אטד, ומה שנשאר לו לעשות הוא רק לחתוך את גזע האטד. כאשר מסע-הלוויה של ארון יעקב הגיע לאזור, הם חנו במקום, אשר בו גדלו הרבה עצי-אטד.²⁸ לאחר שהם חתכו את העצים, היו להם אזורים נקיים מעשבים, ולכן היה נוח מאוד לחנות שם. כך הבנו גם את אופי-שורשיו של האטד וגם את השימוש, שנעשה בשטח העגול שנוצר בסביבתו.

מלבד תכונת ההשתלטות על הסביבה – מציין יותם מאפיין נוסף אצל האטד:

וַיֹּאמֶר הָאֵטָד אֶל הָעֵצִים: אִם בָּאֲמַת אֲתֶם מְשִׁיחִים אֵתִי לְמֶלֶךְ עֲלֵיכֶם, בָּאוּ חֲסִי בְּצִלִי, וְאִם אֵין, תֵּצֵא אִשׁ מִן הָאֵטָד וְתֹאכַל אֶת אֶרְצִי הַלְבָּנוֹן (שופטים ט 15).

האטד הוא צמח דליק, ולכן הסכנה הטמונה באטד היא, שלמרות העובדה, שהוא איננו כה גדול, הוא עשוי להישרף ולשרוף יחד את הארץ – סמל העוצמה והכוח: "קול ה' שִׁבֵּר אֲרָזִים, וַיִּשְׁבֶּר ה' אֶת אֲרָזֵי הַלְבָּנוֹן" (תהלים כט 5); "...מְרֹאֵהוּ כִּלְבָּנוֹן בְּחוֹר כְּאֲרָזִים" (שיר השירים ה 15).

משל יותם, המנגיד בין הארץ לאטד, המזוהה כצמח קוצני²⁹ – מזכיר שימוש דומה לפער הגדול שבין העוצמה שמסמל הארץ³⁰ לבין אפסותו של הקוץ: לאחר שאמציה, מלך יהודה, הצליח לנצח את אנשי העיר, סלע (עיר מבוצרת בתקופת המקרא, ששכנה על גבי סלע ענק, בעבר-הירדן המזרחי, והגישה אליה הייתה קשה מאוד), הוא התגרה במלך-ישראל ואמר לו: "לכה נתראה פנים", כלומר נִלְחֶם זה בזה. תגובת מלך ישראל הייתה, שלא כדאי למלך יהודה להתגרות במלחמה עם ממלכת ישראל:

וַיִּשְׁלַח יְהוֹאָשׁ, מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, אֶל אֲמַצְיָהוּ, מֶלֶךְ יְהוּדָה לֵאמֹר: הַחוּם אֲשֶׁר בְּלָבָנוֹן שִׁלַּח אֶל הָאֲרָזִים אֲשֶׁר בְּלָבָנוֹן לֵאמֹר: תִּנֶּה אֶת בִּתְּךָ לְבָנִי לְאִשָּׁה. וְתַעֲבֹר חֵיַת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּלָבָנוֹן וְתִרְמַס אֶת הַחוּם (מל"ב יד 9).

28. הסבר שונה לגמרי בעניין האטד, מובא בחז"ל: "כגורן זה שמקיפין לו אטד" (סוטה יג, א), כלומר מדובר בצמח המשמש כגדר בגלל קוציו (להלן הערה 29). למרות ההסבר השונה לפסוק, בשני המקרים מדובר בצמח, שאין לו פרי מיוחד או תפקיד משמעותי.

29. כפי שניתן ללמוד ממקור נוסף: "בְּקִטְרִים יָבִינוּ סִירְתְּכֶם אֵטָד [...] (תהלים נח 10).

30. גם לארו יש נקודת תורפה – כריתתו! בשונה מרוב העצים, שאף לאחר גדיעתם הם ממשיכים לגדול, הרי הארץ ימות, אם יחתכו את גזעו. זו, כנראה, הסיבה, שבכל המקורות שחיתוך הארץ נזכר בהם, מופיע הפועל כרת, מלשון להכרית: "וַעֲתָה צוּה וַיִּכְרְתוּ-לִי אֲרָזִים מִן הַלְבָּנוֹן [...] כִּי אֵין בָּנוּ אִישׁ יָדַע לְכַתֵּם-עֵצִים כְּצִדְנִים" (מל"א ה 29); "וַיִּכְן אֶת הַקֶּצֶר הַפְּנִימִית שֶׁלִּשָּׁה טוּרֵי גִזִּית וְטוּר כְּרֶתֶת אֲרָזִים" (שם ו 36) ועוד.

מהחזון למעשה

לאחר לימוד מעמיק של צמחי התנ"ך ותכונותיהם בשיעורי-התנ"ך, בעבודת-צוות ובדיונים, במחקר ובעיון בספרייה, הוחל השלב המעשי – תכנון הגינה על כל מרכיביה. מאחר שבמכללה, כמו בכל בית-ספר, קיימת תשתית מסוימת בתחום-הגינות, לא נותר אלא להשתלב עם מה שכבר קיים.

כדי לדעת היכן מומלץ לשתול ואילו צמחים, הוחלט בשלב הראשון להתמקד בנושא אחד: צמחי מגילת שיר השירים. הכרת תכונות הצמחים שנלמדה קודם לכן, מסייעת רבות בבחירת מיקום השתילה: עץ התאנה הנו עץ גדול-ממדים, אולם נמצא בשלכת בחורף, ולכן הוחלט לשתול אותו במרחק גדול מהשביל המרכזי; הדודא הרפואי והשושן הצחור-פורחים באביב, ונוכחותם לא גדולה, ולכן הוחלט לשתול אותם בחלק הקדמי של הגינה, ואף להוסיף מסביבם ריצוף חלוקי-נחל, אשר יבליטו אותם קצת יותר; את התפוח המקראי, המזוהה עם עוזרד,³¹ נשאר לשתול ברקע של עצי-היער המקראיים, כמו אלון מצוי, וכמובן לא פסחנו על שילוט הולם, המציין את שם הצמח ואת הפסוק המתאר אותו.

היכולת של גינת צמחי התנ"ך להעשיר את למידת התנ"ך איננה מוטלת בספק. הדרישות והמשאבים מצד הנהלת-בית-ספר ומורי-תנ"ך אינם גדולים מדי, ולעומתם הלמידה והמיומנויות הן משמעותיות ביותר.

כך מסכמת זאת תלמידה נוספת:

אין כמו ישיבה בצלו של האלון המתנשא ביום קיץ חם, כדי ללמד אותנו על עוצמתו של עץ חורש זה. ומצד שני, אין כמו ישיבה תחת עץ התמר, שאינו מעניק צל, כפי שמסופר על דבורה בספר שופטים: "והיא יושבת תחת תומר", כדי להמחיש שהיא בחרה בעץ בולט באזור ולא בנוחות אישית. כאשר לחוויה זו נוספים תנאי טבע כמו שמש, רוח, קולות של ציפורים וריח חורש אופייני, אין מושלם מזה כדי ליצור חוויית למידה משמעתית ומעמיקה יותר.

סיכום

הריחוק של התלמידים בתקופה המודרנית מהבנת העולם המקראי נובע, בין השאר, מריחוקם מעולם החקלאי, שמרכזיותו בתקופת המקרא איננה מוטלת בספק. הוראת-התנ"ך והתרבות החקלאית, המצויה לרוב בסיפורים, בנבואות ובמשלים, עשויה להיות מובנת ומשמעותית, על-ידי הקמת גינת צמחי התנ"ך בחצר-בית-הספר, אשר הודות לה יוכלו התלמידים בלמידה בלתי-אמצעית להכיר מקרוב את צמחי-התנ"ך ואת תכונותיהם הבולטות. בניית הגינה והאחריות לשמירתה מאפשרות לעסוק בערכים נוספים כמו אחריות, למידה בעזרת תהליכים, עבודת-צוות ועוד, אשר הופכים להיות חלק בלתי-נפרד מהמעורבות בלמידה ובהפנמתה לטווח הרחוק.

31. עמר (לעיל הערה 8), עמ' 122.

תלמידות הקורס לאחר בניית הגינה בכניסה למכללה

